

semītisma teorētisko analīzi. 20. gadsimts parādīja, ka antisemitisms neatkarīgi no tā spēka un ietekmes katrā atsevišķā valstī ir vissmagākais un visbīstamākais sabiedrības morālās un ētiskās degradācijas veids, kurš noveda pie holokausta noziegumiem. Līdzatbildību par šī nozieguma pieļaušanu nes arī Rietumu demokrātijas, kuras Hitlera Vācijas galējo antisemitismu un nacistu Nirnbergas rasu likumus uztvēra kā interesantu eksperimentu vai Vācijas iekšējo lietu, labprāt piedalījās rasistiskas antisemitiskas valsts rīkotajās olimpiskajās spēlēs un turpināja uzlūkot Hitleru kā cienījamu valsts vadītāju. Diemžēl arī šodien nav atskanējis neviens vārds, ka tie režīmi, kuri klaji nolieguši holokaustu un pat draudējuši ar tā atkārtošānu, būtu pelnījuši pilnīgu starptautisku izolāciju. Diemžēl arī Latvijā var brīvi pārpublicēt nacistu antisemitiskās propagandas materiālus, izdot tulkotu antisemitisku literatūru un valsts televīzijā spriedelēt par “nelojālām tautām”. Diemžēl ļoti maz ticams, ka Latvijā atradīsies kāda izdevniecība, kura uzņemtos šīs vērtīgās un vēstures faktos stingri argumentētās grāmatas izdošanu latviešu valodā.

Arturs Žvinklis

Katrin Reichelt. *Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust*. Berlin: Metropol Verlag, 2011. 428 S. DOKUMENTE – TEXTE – MATERIALIEN. Veröffentlicht vom Zentrum für Antisemitismusforschung der Technischen Universität Berlin, Bd. 78. ISBN 978-3-940938-84-8 (Katrīna Reihelte. *Latvija vācu okupācijā 1941–1944. Latviešu līdzdalība holokaustā*)

Monogrāfijas autore Katrīna Reihelte Latvijā bijusi daudzkārt, gan te veicot pētniecības darbu, gan piedaloties zinātniskajās konferencēs. Vairāki viņas pētniecības darbi arī publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu krājumos. Šeit recenzējamās monogrāfijas pamatā ir Reiheltes promocijas darbs, kuru viņa aizstāvēja 2009. gada novembrī Berlīnes Tehniskās universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē. Nosaukums promocijas darbam atšķiras no monogrāfijas virsraksta, un tas bija: “*Die Verfolgung der Juden in Lettland 1941–1944 – der lettische Anteil an einem Massenverbrechen*” (Ebreju vajāšana Latvijā 1941–1944 – latviešu līdzdalība masu noziegumā).

Promocijas darba virsrakstā priekšplānā izvirzīts holokausta jautājums, bet publikācijā holokausts atkāpjas otrajā plānā un pirmajā izvirzās plašāks skatījums uz vācu okupācijas laiku, holokaustu saistot ar vispārējām no-

risēm vācu okupācijas laikā. Tā savas monogrāfijas ievadā Reihelte uzsver, ka šī “darba nolūks nav rakstīt holokausta vēsturi Latvijā”, tāpat arī “ne Latvijas okupācijas vēsturi zem nacionālsociālistu diktatūras” (13. lpp.). Toties darbs esot jāuzskata, pirmkārt, kā pievēršanās darītāju/slepķavu pētniecībai (*Täterforschung*), jautājot, kāda loma Latvijas ebreju iznīcināšanas procesā bijusi vietējiem iedzīvotājiem (12.–13. lpp.), un, otrkārt, tas esot veltīts latviešu un ebreju attiecību izpētīšanai, pie kam vācu okupācija uzskatāma par izraisītāja faktoru, kas noteicis pārmaiņas (konfliktu) latviešu un ebreju attiecībās (13. lpp.). Tā darba galarezultāts būšot latviešu darītāju/slepķavu tipoloģijas sastādīšana, turklāt autore izšķir trīs vaininieku/darītāju/slepķavu un līdzdalībnieku/līdzgaitnieku/līdzzinātāju grupas: Arāja komandas locekļi, latviešu palīgpolīcija un Latvijas Zemes pašpārvaldes vadošais personālsastāvs (24. lpp.). Ziņkārī un interesi recenzentā izraisa tieši šī latviešu pašpārvaldes pieskaitīšana holokausta noziedznieku grupējumam. Līdz šim holokausta pētniecībā Latvijas Zemes pašpārvaldei veltīta maza vai vispār nekāda interese.

Grāmatas pirmās divas nodaļas veltītas ebreju vēsturei Latvijas teritorijā. Pirmajā nodaļā apskatīts laika posms līdz Latvijas valsts izveidošanai 1918. gadā (26.–36. lpp.), otrajā nodaļā tuvāk skatītas ebreju un latviešu attiecības starpkaru posmā (37.–52. lpp.). Abas nodaļas rakstītas, galvenokārt balstoties uz citām publikācijām, un tāpēc par neprecizitātēm un nepareizībām attiecībā uz ebrejiem neņemam spriest. Vienīgi vēlos norādīt uz divām kļūdām. Pirmā būtiskā kļūda attiecas uz lasīt un rakstīt prasmi, kas reizē liecina par to, ka autorei par Latvijas vēsturi nav sevišķi labu zināšanu. Tā tekstā tiek apgalvots, ka “līdz 19. gadsimta beigām lielākā daļa Latvijas lauku iedzīvotāju nemācēja ne lasīt, ne rakstīt” (32. lpp.) un ka “vēl 19. gadsimta otrajā pusē lielākā daļa latviešu bija analfabēti” (38. lpp.). Šis arguments vēlreiz tiek atkārtots grāmatas nobeigumā (377. lpp.), latviešu vairākumu raksturojot kā atpalikušu un neizglītotu. (Patiesībā 1897. gadā visā Latvijā, ieskaitot Latgali, 71% latviešu mācēja lasīt un rakstīt. Citām tautībām attiecīgais lasīt un rakstīt pratēju procents bija: vāciešiem 81%, ebrejiem 48%, krieviem 34% utt.) Otra kļūda attiecas uz Džonu Vailiju (*John C. Wiley*), kas tiek dēvēts par ASV konsulu Latvijā un raksturots kā persona bez kontaktiem Latvijas sabiedrībā (49.–50. lpp.). Patiesībā Vailijs bija ASV ārkārtas sūtnis Latvijā, viņa sieva bija Polijas ebrejiete, un viņš, piemēram, bieži arī privātā sadzīvē tikās ar Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru.

Sākot ar 3. nodaļu (pirmais padomju okupācijas gads), pamazām nonākam grāmatas tematikā. Šeit īsumā tiek raksturota Latvijas okupācija, padomju varas/pārvaldes ieviešana un represīvā sistēma Latvijā. Manāms, ka autorei ne visi jaunākie pētījumi par padomju laiku Latvijā ir zināmi. Būtiski ir Reiheltes konstatējumi, ka ebreji Latvijā, salīdzinot abas totalitārās diktatūras Eiropā, racionāli novērtējuši, ka padomju vara viņiem ir mazākais ļaunums (68.–69. lpp.). Kaut latvieši un ebreji bijuši viena un tā paša padomju gadā notiekošā procesa liecinieki, tomēr tas novedis pie tā, ka sabiedrība kā tāda tikusi galīgi pārveidota. Vāciešu karaspēkam iesoļojot Latvijā, ebreju un latviešu attiecības bijušas jau manāmi traucētas. Agrākie atsvešināšanās momenti tagad pārvērtušies izolācijā un savstarpējā norobežošanās, turklāt

draudi, ka latviešu pusē norobežošanās pārvērtīsies naidā, bijuši daudz lielāki (72.–73. lpp.).

Ar vāciešu ienākšanu tad arī sākās ebreju vajāšanas un viņu iznīcināšana (4. nodaļa). Ebrejiem briesmas draudējušas ne tikai no vāciešu puses, bet arī tādā pašā mērā no latviešiem: brīvprātīgajiem, aktīvistiem un partizāniem. Šīs latviešu brīvprātīgo formācijas esot bijušas ar lielu motivāciju vērsties pret ebrejiem kā galvenajiem boļševisma ideju nesējiem (81.–82. lpp.). Daudz kas no šai nodaļā par notikumiem vācu okupācijas sākumā aprakstītā visumā ir zināms. Toties tuvāka uzmanība jāpievērš Reiheltes izvirzītajiem apgalvojumiem, ka latviešu varmācībām pret ebrejiem nav bijušas vajadzīgas nekādas pavēles, ka daudzos gadījumos iniciatīva ebreju slepkavošanai nākusi no pašu latviešu puses (83., 91. lpp.). Šīs tematikas ietvaros Reihelte vērsās pret Andrieva Ezergaiļa uzskatu, kurš “noliedzot latviešu pašiniciatīvu” un kurš skaidrojot, ka viss būtībā noticis vācu okupācijas spēku režijā vai saskaņā ar tiem (85. lpp.). Šo tēzi Reihelte galīgi noraida, norādot, ka vācieši neesot latviešu paš aizsardzības vienības organizējuši un ka arī holokaustā izdzīvojušo liecības norādot uz latviešu pašiniciatīvu (85.–86. lpp.). Pašiniciatīvu izrādījuši partizāni/palīgpolicisti/paš aizsardzībnieki. Arī pats Viktors Arājs operatīvajai grupai A (*Einsatzgruppe A*) savu sadarbību ebreju masveida iznīcināšanā “tīri vai uzspiedis” (102., 104. lpp.). Tāpat Reihelte apgalvo, ka dažādie soļi pret ebrejiem, kurus, sākot ar pirmajām vācu okupācijas dienām, spēruši gan Mārtiņš Vagulāns Jelgavā, gan Roberts Blūzmanis Daugavpilī, bijuši viņu pašiniciatīva. Daugavpilī Blūzmanis pats pēc savas ierosmes ierīkojis geto jau divarpus mēnešus agrāk, nekā Latvijā sākusies vāciešu geto veidošanas politika (124. lpp.). (Te recenzents vēlētos norādīt uz vairākiem vācu dokumentiem, kuros pirms iebrukuma Padomju Savienībā bija aprakstīti Latvijā/Baltijā pirmie pret ebrejiem speramie soļi: tie bija ebreju izmantošana piespiedu darbos un viņu koncentrēšana geto. Pasākumi, par kuriem vajadzēja būt informētai vācu armijas vadībai un atsevišķajām vienībām, kas iesoļoja Latvijā. Blūzmanim geto ierīkošanu nevajadzēja pašam izdomāt. Uz to varēja norādīt Daugavpilī ienākošā armijas vadība.)

4. un 5. nodaļu (par ebreju iznīcināšanu pirmajos mēnešos) Reihelte nobeidz ar citātu no Štālekera ziņojuma par laikposmu no 1941. gada 16. oktobra līdz 1942. gada 31. janvārim. Citāts varētu arī būt domāts kā pārliecinošs pierādījums latviešu pašiniciatīvai ebreju iznīcināšanā: “Patiesībā vietējie iedzīvotāji pēc pašu iniciatīvas nogalināja tikai dažus tūkstošus ebreju” (*Tatsächlich wurden jedoch durch einheimische Kräfte nur einige tausend Juden aus eigenem Antrieb beseitigt*; 144. lpp.). Tomēr eksistē vēl viens cits operatīvās grupas A dokuments, kas šo jautājumu nostāda mazliet citādā gaismā. Tas varētu būt radies 1941. gada decembrī un kalpojis Štālekera ziņojuma sastādīšanai kā informatīvs materiāls (avots: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, P 1026. fonds, 1. apraksts, 3. lieta, 262. lapa): “Klāt vēl nāktu daži tūkstoši ebreju, kurus paš aizsardzības formācijas novāca savā pašiniciatīvā, kad tām bija doti attiecīgi ierosinājumi” (*Dazu kommen noch einige tausend Juden, die von den Selbstschutzformationen aus eigenem Antrieb beseitigt worden sind, nachdem ihnen entsprechende Anregungen gegeben worden sind*). Kā redzams

no šī citāta, tad ar latviešu pašiniciatīvu nebija tik vienkārši, kā to Reihelte mēģina lasītājam pasniegt.

Lai saprastu latviešu rīcības iespējas, grāmatas autorei būtu arī jāievēro tie gadījumi, kad vācieši tiesāja latviešus par to, ka tie uz savu roku (pašiniciatīvā) bija nošāvuši komunistus vai ebrejus. Tas tikai norāda, ka vācu okupētajā Latvijā bez vācu ziņas, bez vācu piekrišanas, bez vācu norādījuma, bez vācu pavēles izrēķināšanās ar iedzīvotājiem nedrīkstēja notikt. To Reihelte arī būtībā daļēji apzinās, ka abu pušu starpā bija vajadzīga sava veida saprašanās (104. lpp.), bet, rakstot par konkrētiem gadījumiem, sevišķi laukos, viņa nesatricināmi turas pie tēzes par latviešu pašiniciatīvu. Saprotams, ka latvieši vāciešiem piedāvāja savu palīdzību, bet, vai tā konkrēti bija domāta kā ebreju iznīcināšana, jāšaubās. Vai Aleksandrs Plensners un Viktors Deglavs pēc atgriešanās Latvijā, ar vācu atļauju organizēdami partizānu vienības, tās arī instruēja ebreju iznīcināšanā? Reihelte par maz norāda uz sākotnējiem komunistu un Sarkanarmijas apkarošanas plāniem, tūliņ pievēršoties “židiskā boļševisma” apkarošanai. “Židiskā boļševisma” tēls bija jārada, un tas tika darīts ar masīvas propagandas palīdzību. Šaubos, ka latviešiem jau no paša sākuma bija zināmi vāciešu izvīrztie plāni pret ebrejiem (spaidu darbi, geto un iznīcināšana), un tāpēc nez vai viņi paši varēja nākt ar šādām iniciatīvām. Tāpat jādomā, ka Vagulāna parakstītie norādījumi ebrejiem Jelgavā nebija viņa paša izdomāti utt.

Noteikti Reiheltes apgalvojumiem par latviešu pašiniciatīvu ir sava patiesība, bet, pēc recenzenta domām, šī patiesība būtu katrā konkrētā piemērā jāparāda/jāpierāda un nepietiek vien ar vispārējiem spriedelējumiem, ka provincē pašaisardzības vienībām bijusi liela rīcības brīvība (skaidrs tomēr ir, ka kontrole no vācu puses te bija vājāka nekā pilsētās). Patiesība būtu jāmeklē, gan ievērojot Ezergaila pozīciju, kurš ebreju iznīcināšanā latviešiem visumā pieļauj tikai pavēļu un rīkojumu izpildītāju lomu, gan arī Reiheltes pozīciju, kura daudzos gadījumos ebreju iznīcināšanu skaidro ar latviešu pašiniciatīvu.

6. nodaļā (145.–194. lpp.) analizēta lielo geto izveidošana Rīgā, Daugavpili un Liepājā, tāpat arī aprakstīta šo trīs geto likvidēšana, respektīvi, to iemītnieku/ebreju iznīcināšana. Pēc autores atzinuma, latviešu palīgpolīcijai neapšaubāmi bijusi sava loma geto apsargāšanā un arī zināma rīcības brīvība pavēļu izpildīšanā, bet viss tomēr vairāk vai mazāk noritējis vāciešu nosprausto darbības vadlīniju robežās.

Nākamajā nodaļā (195.–227. lpp.) apskatīta ebreju izmantošana piespiedu darbos (*Zwangsarbeit*). Tā kā 1942. gadā Saimniecības ģenerāldirekcijā izveidoja Darba departamentu, tad Reihelte arī pievēršas Zemes pašpārvaldei (219.–223. lpp.) un Darba departamenta lomai ebreju izmantošanā darba procesos Latvijā. Izvērtējot Darba departamenta lomu ebreju darbaspēka izmantošanā, Reihelte secina, ka kompetenču noteikšanā starp latviešu un vācu iestādēm “vadišanas, rīkojumu pieņemšanas un atbildības jautājumi neapšaubāmi bija vācu iestāžu rokās”. Būtībā Darba departaments un darbaspēka apsardzei nozīmētā palīgpolīcija izpildīja tikai vācu rīkojumus. “Uz vispārējiem jautājumiem par ebreju piespiedu darbu un no tā izrietošajām konsekvencēm latviešiem nebija nekādas ietekmes” (225.–226. lpp.).

8. nodaļā (228.–257. lpp.) apskatīta ebreju mantas laupīšana. Rakstot šo nodaļu, būtu bijis ieteicams, ja autore sākumā būtu pateikusi, kāda nekustamā un kustamā manta pēc padomju nacionalizācijas pasākumiem bija varējusi palikt ebreju privātā rīcībā. Rakstot par ebreju “naudu, vērtspapīriem, akcijām, vērtslietām, dārgmetāliem, dzīvokļu iekārtām”, “lopu bariem laukos” un “imobilijām, zemes gabaliem, uzņēmumiem, maziem uzņēmumiem, tirdzniecības uzņēmumiem” (230. lpp.), rodas iespaids, ka ebreju rokās bija palicis milzīgi daudz laupāmā. Tā nebija, jo pēc padomju nacionalizācijas pasākumiem privātīpašumā palika tikai pilsoņu kustamā manta un pavisam sīkie rūpniecības un amatniecības uzņēmumi ar mazāk par 5 strādniekiem. Arī ja ebrejiem atņem šo atlikušo “mazumu”, tā ir un paliek laupīšana.

Ebreju mantas piesavināšanās bija vācu ebreju politikas neatņemama sastāvdaļa. Cik liela loma latviešiem bijusi sistemātiskajā ebreju aplaupīšanā, tas, pēc autores domām, neesot viennozīmīgi nosakāms (256. lpp.). Latviešu pārvaldei bijusi eksekutīva loma, izpildot vācu rīkojumus, un, ja kas latviešiem no ebreju mantas atlecis, tad tās bijušas maznozīmīgas vērtības. Latviešu ierēdņiem arī radušās ierobežotas iespējas, kaut arī ne likumīgas, piemēram, korupcijas ceļā, piesavināties ebreju mantu, bet šī būtībā tad jau ir bijusi vēlreizēja zagtas mantas nozagšana, kas vācu kopējā laupīšanas bilancē neesot bijusi visai nozīmīga. Citādi ir ar laupīšanām, ko veica latviešu aktīvistu, palīgpolicija, paš aizsardzība u.c., kas apcietināja ebrejus un pie reizes izlaupīja viņu dzīvokļus, piesavinoties tur atrodamo mantu. Šī bija laupīšana, no kuras laupītāji neapšaubāmi guva sev labumu. Vai tas notika tikai mantkārības dēļ vai aiz antisemitisma vai vēl kādiem citiem motīviem, paliek atklāts jautājums.

Autores konstatējums, ka vāciešu ieņēmumi/ienākumi no ebreju aplaupīšanas bijuši ievērojami (*immens*), lasītājam daudz nepalīdz. Ja neuzrāda konkrētus skaitļus vai nu salīdzinājumā ar vācu okupācijas pārvaldes ekonomiskajiem rādītājiem, vai tos attiecinot uz iepriekšējo padomju periodu vai pat brīvvalsts laiku, Reiheltes grāmatas lasītājam vāciešu un viņu palīgu laupīšanas apjomi nekļūst daudz maz reāli aptverami. (Laupīšana neapšaubāmi bija, bet – konkrēti kādā apmērā?)

9. nodaļā (258.–271. lpp.) Reihelte pievēršas dažādām dzīves jomām, kurās latvieši piedalījušies ebreju vajāšanās. Viņaspriekš, “latviešu piedalīšanās ebreju vajāšanās procesā aptvērusi gandrīz vai visas dzīves jomas” (258. lpp.). Šai nodaļā iepazīstamies ar trim piemēriem. Pirmkārt, runa ir par Zemes pašpārvaldes Tieslietu ģenerāldirekciju Alfrēda Valdmaņa vadībā, kurš panācis, ka latviešu tiesniešiem piešķirtas tiesības izskatīt ieslodzīto lietas un izlemt, vai attiecīgā persona paturama ieslodzījumā vai atlaižama. Reihelte domā, ka latviešu tieslietu sistēmas pārstāvji jāuzskata par daļu no izveidotā vajāšanas aparāta, “kas atbalstīja okupanta tiesības un radīja tiesisko aizsegu vajāšanām un noziegumiem”. Piemērus, ka latviešu juristi būtu skatījuši arī ebreju lietas, autore nemin. Izbrīna arī teikums, “ka šajās aprindās izplatītais antisemitisms varētu galvenokārt būt noteikts no Ulmaņa režīma vispārējām konservatīvi nacionālajām nostādnēm” (263. lpp.), arī šai gadījumā paliecot pierādījumus parādā.

Otrs piemērs attiecas uz latviešu ārstiem, kuriem bija dotas tiesības piespiestu kārtā sterilizēt “1. pakāpes jaukņus” (ebrejus). Cik šādu sterilizāciju veikts, neesot zināms.

Kā trešais piemērs tiek minēts Antisemitisma institūts, kura programmā esot arī bijis tulkot vācu antisemitisko literatūru, ieskaitot Ādolfa Hitlera “*Mein Kampf*” (270. lpp.). Diemžēl Reihelte nav iepazinies ar latviešu vēsturnieku rakstīto par Antisemitisma institūtu. Ja tas būtu noticis, tad viņa zinātu, ka no vācu puses tika aizliegts Latvijā latviešu valodā izdot “*Mein Kampf*”.

Autore nodaļas beigās vēlreiz secina, “ka latviešiem visās dzīves sfērās nācās saskarties ar jautājumu, kā apieties ar ebrejiem vācu okupācijas apstākļos”. Daļēji latviešu iesaistīšanās ebreju vajāšanu struktūrās notikusi pašiniciatīvas ceļā, daļēji viņi šai procesā tikuši iesaistīti, viņiem pašiem to neprasot. “Ne visās jomās, kurās latvieši bija iesaistīti ebreju vajāšanu procesā, tas reizē arī nozīmēja noziedzīgu rīcību” (270. lpp.).

Beigu nodaļās apskatīti ebreji Mežaparka koncentrācijas nometnē (10. nodaļa, 272.–285. lpp.), kuras pārvalde atradās vācu rokās, latviešu solidaritāte ar ebrejiem (13. nodaļa, 365.–376. lpp.), lai ebreju glābšanu pretstatītu ebreju vajātāju un slepkavu rīcībai, kā arī vāciešu un latviešu attiecības (11. nodaļa, 286.–321. lpp.), lai varētu gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi noteikt tās rīcības iespēju robežas, kādas latviešiem bija, vai nu iesaistīties ebreju vajāšanās, vai arī izvairīties no tām (290. lpp.). Neskatoties uz dažādiem ierobežojumiem, latviešiem bijusi ievērojama izvēles un rīcības brīvība. Tomēr uz sadarbību ar vāciešiem orientētā latviešu daļa savu lomu kā palīgi un līdzgaitnieki ebreju vajāšanas procesos uzņēmusies bez jebkādiem spaidiem (321. lpp.).

Reiheltes darba 12. nodaļā mēs beidzot nonākam pie ievadā izvirzītajiem darba uzdevumiem – pie latviešu noziegumu izdarītāju/slepkavu tipoloģijas. Reihelte saviem skaidrojumiem izmanto Kristofera Braunga (*Christopher Browning*) ieteikto modeli, pēc kura ebreju vajāšanās iesaistīto personu savstarpējās attiecības neesot sakārtotas lineāri, bet tās skatāmas sarežģītā attiecību modelī, jo sevišķi tad, ja vēl papildus jāievēro attiecības starp okupētāju varas pārstāvjiem un okupētās zemes pilsoņiem (325.–326. lpp.). Izvērtējot latviešu līdzdalību ebreju vajāšanās, esot jāievēro, ka vācu loma un iniciatīva galvenokārt jāskata kā aizmugures fons, uz kura latvieši izvērta savu darbību.

Tālāk tiek analizētas trīs galvenās noziegumu darītāju grupas: Arāja komanda, pašaisardzība/palīgpolicija un Latvijas Zemes pašpārvalde.

Par Arāja komandu autorei nebūtu ko piebilst, jo tā bija, kā viņa raksta, “pilnīgā vācu kontrolē esoša slepkavošanas vienība, kas rīkojās patstāvīgi, bet reizē arī pakļāvās visām vācu pavēlēm” (343. lpp.). Par “patstāvīgo” rīcību būtu gan jāšaubās. Arī par pašaisardzību/palīgpoliciju jāpiekrīt autorei, ka tā pakļāvās vācu rīkojumiem, pat piedalīšanos ebreju iznīcināšanas akcijās uzskatot par “dienesta rutīnu”. Viņi kļuva par ebreju vajāšanu līdzzinātājiem, līdzvainīgiem, atsevišķos gadījumos pat par slepkaviņu līdzdalībniekiem (351. lpp.).

Tik vienkārši nav ar Zemes pašpārvaldi. Pēc Reiheltes uzskata, Zemes pašpārvalde bijusi okupācijas varas struktūra un līdz ar to arī vajāšanas sistēmas

daļa, kurai par upuri krituši ebreji (359. lpp.). Pašpārvaldes gadījumā neesot runa par slepkavībām vai piedalīšanos slepkavošanā, bet gan par kopējās pārvaldes sistēmas atbalstīšanu, kuras funkcijās cita starpā arī ietilpusi ebreju vajāšana. Nostādot latviešu pašpārvaldes struktūras par līdzvainīgām ebreju iznīcināšanā, autore pietuvojas pozīcijām, kas latviešiem pieraksta kolektīvo vainu ebreju iznīcināšanā (piemērus kolektīvas vainas piemērošanai latviešiem sk. 286. un 383. lpp.). Nodaļas nobeigumā autore secina, ka iniciatīva kļūt aktīvam kā līdzdalībniekam ebreju vajāšanās un iznīcināšanā nākusi no pašu latviešu puses (364. lpp.). Paliek tikai neskaidrs, kāda iniciatīva būtu nākusi no latviešu pašpārvaldes puses, sevišķi, ja autore runā par laiku, kad 1942. gada martā formāli izveidoja Zemes pašpārvaldi.

Nav tā, ka latviešu autori neatzītu latviešu līdzdalību holokaustā. Tomēr viņi vairāk aprobežojas ar fakta konstatēšanu, ka latvieši tad un tur piedalījušies ebreju vajāšanās un iznīcināšanā, nemeklējot cēloņus vai motīvus noziegumu pastrādātāju rīcībā. Toties Reihelte cenšas dot skaidrojumu, mēģinot latviešu rīcību skatīt plašā – gan Latvijas iedzīvotāju savstarpējo attiecību kontekstā (latvieši – ebreji), gan vērtējot okupācijas varas un okupētās teritorijas iedzīvotāju rīcības mijiedarbību. Vai autores nolūks īstenojies, par to recenzents nav īsti pārliecināts. Tomēr tas ir solis pareizā virzienā.

Recenzentu galvenokārt neapmierina par latviešu pašiniciatīvu rakstītais. Neapšaubāmi, Reiheltei taisnība, ka ebreju vajātāji/noziegumu pastrādātāji ebreju vajāšanas struktūrās iestājās brīvprātīgi un tāpēc par noziegumu pastrādātājiem vai līdzvainīgajiem arī bija kļuvuši brīvprātīgi. Toties, vai iniciatīva vērsties pret ebrejiem nāca no pašu latviešu puses, to recenzents uzskata par ne visai labi pierādītu. Šī jautājuma atsevišķos piemēros no autores būtu jāprasa rūpīgāka (ticamāka) latviešu pašiniciatīvas pierādīšanas ķēde. Tā arī ne visai pārliecinoši autore argumentē Zemes pašpārvaldes jautājumā, to vienā elpas vilcienā minot kopā ar Arāja vīriem. Arī šī nodaļa prasītu rūpīgāku pieeju vēstures materiālam.

Reihelte savā darbā pievērsusies vēl dažādiem tematiem, kas šai recenzijā nav tuvāk minēti. Ne visi apstrādāti vienādi veiksmīgi. Vai autore nav pienācīgi pārzinājusi arhīvu materiālus, nav lasījusi jaunākos pētījumus par attiecīgo tematu vai arī vienkārši ignorējusi pēdējos gados latviešu vēsturnieku veikto, par to jāatbild pašai autorei. Ja autore vēlas, lai viņas darbu uzskatītu un uzņemtu kā vērtīgu pienesumu Latvijas zemes un holokausta vēsturei (394. lpp.), tad, pēc recenzenta uzskata, darbā būtu jāveic daudzo, te recenzijā neminēto, kļūdu izravēšana un atsevišķu nodaļu tekstu uzlabošana, precizēšana.

Kārlis Kangeris